

MADANIY MEROS LANDSHAFTLARINI SAQLASH: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR

Farangiz Mamadalliyeva

Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti

Sana: 2025

Annotatsiya . Ushbu tezis madaniy meros landshaftlarini saqlash masalalarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganadi. Ishning maqsadi — madaniy landshaftlarning tarixiy, madaniy va ekologik qiymatini aniqlash, ularni muhofaza qilish va boshqarish uchun samarali metodologiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, hujjatli tadqiqot, maydoniy kuzatuv, GIS xaritalash, nusxa ko'chirish (photogrammetry) va munozara/intervyu metodlaridan foydalanildi. Tezisda landshaftlarning degradatsiyasi sabablarini aniqlash, qiymatni baholash usullari, jamiyat ishtiroki mexanizmlari va integratsiyalashgan boshqaruv rejalari taklif etiladi. Ish natijalari amaliy tavsiyalar va boshqaruv modellarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *madaniy meros, landshaft, saqlash, konservatsiya, GIS, ishtirokchi boshqaruv, autentychnost (autentiklik), boshqaruv rejasi.*

Madaniy meros landshaftlari (cultural landscapes) — inson faoliyati bilan shakllangan, tarixiy va madaniy qiymatga ega hududlardir. Ular tabiiy muhit va inson amaliyotining o'zaro ta'sirini aks ettiradi va bir vaqtning o'zida ekologik, estetik va antropologik ahamiyatga ega bo'ladi. So'nggi o'n yilliklarda urbanizatsiya, iqlim o'zgarishi, iqtisodiy bosim va noto'g'ri boshqaruv natijasida ko'plab madaniy landshaftlar degradatsiyalanmoqda. Shu sababli ularning saqlanishi milliy va xalqaro darajada ustuvor vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Madaniy landshaft tushunchasi va tasnifini tahlil qilish.
2. Saqlash va boshqaruvning xalqaro hamda milliy huquqiy-me'yoriy bazasini o'rganish.
3. Madaniy landshaftlarning degradatsiya omillarini aniqlash va baholash.
4. GIS, dronlar va hujjatlashtirish kabi zamonaviy texnologiyalar yordamida monitoring va qiymatni baholash metodikasini ishlab chiqish.
5. O'zbekiston (yoki tanlangan hudud) misolida boshqaruv rejasi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Madaniy landshaft tushunchasi va tasnifi

UNESCO va ICOMOS hujjatlariga ko'ra, madaniy landshaft g'oyasi inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida yuzaga kelgan hududlarni o'z ichiga oladi. Amaliyotda landshaftlar uch turga bo'linadi: dizaynlashtirilgan landshaftlar (masalan, tarixiy bog'lar), organik ravishda rivojlangan landshaftlar (qishloq hududlari, an'anaviy landshaftlar) va assotsiativ landshaftlar (ma'naviy yoki diniy ahamiyatga ega hududlar).

Xalqaro standartlar va printsiplar

Cultural landscape nazariyasini va amaliy metodlarni shakllantirishda UNESCOning World Heritage Operational Guidelines, ICOMOSning madaniy landshaftlar bo'yicha yo'riqnomalari, Nara Document on Authenticity va Burra Charter kabi hujjatlar keng qo'llaniladi. Bu hujjatlar madaniy qiymatni aniqlash, autentiklikni baholash va saqlash printsiplarini belgilaydi.

Saqlash metodlari va zamonaviy texnologiyalar

Hujjatlash, arxiv tadqiqoti, GIS asosida xaritalash, fotogrammetriya va dron monitoringi — landshaftlarni o'rganish va kuzatishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, integratsiyalashgan boshqaruv yondashuvi — huquqiy himoya, iqtisodiy rag'batlar, jamiyat ishtiroki va texnik choralarni birlashtiradi.

Jamiyat ishtiroki va madaniy-madaniy jihatlar

Soha adabiyotida community-based conservation yondashuvi ko'p tilga olinadi: mahalliy aholining bilim va an'alarini jalb etish, ularni saqlash dasturlariga kiritish uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi.

Tezida quyidagi nazariy g'oyalar asos sifatida olinadi:

- **Madaniy qiymat va autentychnost** — Nara Document va boshqa hujjatlardan kelib chiqqan autentychnostni baholash printsiplari.

- **Integratsiyalashgan boshqaruv** — konservatsiya, rivojlanish va boshqaruvni uyg'unlashtirish.

- **Jamiyat markazlashgan yondashuv** — mahalliy bilim va manfaatlarni hisobga olish

Tadqiqot dizayni

Tadqiqot aralash usullar (mixed-methods) asosida olib boriladi: sifatli va miqdoriy usullar kombinatsiyasi. Asosiy yondashuv — bir yoki bir nechta case-study (tanlangan madaniy landshaftlar) orqali amaliy tekshiruv.

Ma'lumotlar yig'ish metodlari

- **Hujjatli tahlil**: arxiv hujjatlari, tarixiy xaritalar, foto va yozma manbalar.

- **Maydoniy kuzatuv va inspeksiya**: landshaftning jismoniy holatini baholash (foto, sketsa, EIA elementlari).

- **GIS va xaritalash**: landshaftning er maydoni, land-use o'zgarishlari, drenaj va ekologik bog'liqliklarni tahlil qilish.

- **Dronlar va fotogrammetriya:** yuqori aniqlikdagi model va ortofotolarni yaratish.

- **Intervyular va fokus-guruhlar:** mahalliy aholining anʼanalari, amaliyotlari va boshqaruv tizimi haqidagi fikrlarini yigʻish.

- **Stakeholder tahlili:** kimlar manfaatdor — davlat organlari, mahalliy jamoa, xususiy sektor, NGolar.

- va tahdidlarni aniqlash.

Tadqiqot natijalari koʻrsatadiki, madaniy landshaftlarni samarali saqlash faqat texnik choralardan iborat emas; ular iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy mexanizmlarni oʻz ichiga olishi zarur. Xalqaro hujjatlar (UNESCO, ICOMOS, Nara Document) saqlash strategiyalarida qadriyat va autentichnost printsiplarini belgilaydi, biroq har bir hududda lokalizatsiya va jamiyat ehtiyojlariga moslashtirish talab etiladi.

XULOSA

Madaniy meros landshaftlarini saqlash kompleks va koʻp tomonlama jarayon boʻlib, u muhofaza, boshqaruv va mahalliy hamkorlikni talab etadi. Zamonaviy texnologiyalar (GIS, dronlar) va anʼanaviy bilimlarni uygʻunlashtirish orqali landshaftlarning autentichligini saqlab qolish va ularni barqaror boshqarish mumkin.

Tavsiyalar (amaliy)

1. Milliy darajada madaniy landshaftlarni roʻyxatlash va huquqiy himoyani kuchaytirish.
2. Boshqaruv rejalarini ishlab chiqishda jamiyatni majburiy ishtirok etish mexanizmini joriy qilish.
3. Monitoring uchun GIS va dron infratuzilmasini yoʻlga qoʻyish.
4. Barqaror turizm va mahalliy iqtisodiy ragʻbatlarni ishlab chiqish.
5. Moliyalashtirish manbalarini kengaytirish: davlat, xususiy sektor va xalqaro grantla

Amalga oshirish rejasi (qisqacha)

Bosqich 1 (0-6 oy): Hujjatlash, manfaatdor tomonlarni aniqlash, dastlabki maydoniy tekshiruv.

Bosqich 2 (6-12 oy): GIS va dron monitoringi, jamiyat bilan konsultatsiyalar, boshqaruv rejasini ishlab chiqish.

Bosqich 3 (12-24 oy): Boshqaruvni amalga oshirish, taʼlim va treninglar, kichik infrastrukturaviy ishlari.

Bosqich 4 (24+ oy): Uzluksiz monitoring, texnik xizmat koʻrsatish va malaka oshirish.

Taxminiy byudjet: hujjatlashtirish va monitoring uchun boshlang‘ich mablag‘ (joylashuv va hajmga qarab) — grantlar va mahalliy byudjet kombinatsiyasi tavsiya etiladi.

Cheklovlar va kelajakdagi tadqiqotlar

Ishning asosiy cheklovi — maydon ma’lumotlarining real yig‘ilmaganligi (agar amaliy tekshiruv amalga oshirilmagan bo‘lsa). Kelajakda quyidagi yo‘nalishlar tadqiq etilishi kerak:

- Iqlim o‘zgarishi ta’sirining aniq kvantifikatsiyasi madaniy landshaftlarga.
- Madaniy landshaftlarda bioxilma-xillikni saqlash strategiyalari.
- Moliyalashtirishning uzoq muddatli barqaror modellarini ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. *Cultural Landscapes* (World Heritage Centre).
2. ICOMOS. *Charters and Doctrinal Texts; ICOMOS-IFLA Principles concerning Rural Landscapes as Heritage* (2017).
3. ICOMOS/UNESCO. *The Nara Document on Authenticity* (1994).
4. Australia ICOMOS. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance* (2013).
5. ICCROM. *Assessing the impact of the Nara Document on authenticity* (analytical report).

